

ЕМПАТІЙНІ ЯКОСТІ ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Професійно-педагогічна культура майбутнього педагога як фундаментальна якість особистості відображає певний тип відносин між людиною і соціально-педагогічним середовищем. Зміст професійно-педагогічної культури студента і оцінка рівня його розвитку проявляються у сукупності професійних і особистісних якостей, зокрема, співпереживання. Людина, яка має високий рівень професійно-педагогічної культури здатна співпереживати, співчувати і допомагати. Стаття присвячена розкриттю сутності та змісту емпатійних якостей як компонента професійно-педагогічної культури майбутнього педагога.

Ключові слова: професійно-педагогічна культура, емпатійні якості, співпереживання.

Постановка проблеми. Протягом свого життя людина проходить різні етапи як психологічного, так і фізичного розвитку. На кожному етапі досягається свій рівень розвитку самосвідомості, що відрізняється можливостями пізнання себе, здібностями до самооцінки та саморегуляції діяльності і поведінки. Пізнання себе як професіонала – складний та динамічний процес, що триває протягом усього життя. Самопізнання активізується в ситуаціях скрутних, складних, конфліктних.

Професійно-педагогічна культура майбутнього педагога, як фундаментальна характеристика його особистості, відображає особливий тип взаємин між людиною та соціально-педагогічним середовищем. У змісті професійно-педагогічної культури студента та при оцінці рівня її розвитку повинні знайти відображення професійні та особистісні якості, зокрема, емпатія.

Аналіз останніх публікацій. Питання формування емпатійних якостей особистості знаходиться в полі зору багатьох дослідників, зокрема, педагогічні та соціально-педагогічні основи розвитку емпатії у підлітків розроблені Л. Савицькою; емпатійний потенціал студентів охарактеризовано І. Кашубою; А. Насифулліна, І. Насенкова та Т. Романова розкрили визначення емпатійної культури:

Невирішена раніше частина проблеми. Деякі умови педагогічної діяльності ми зможемо повним правом віднести до екстремальних. У самій діяльності “навантаження” залежить як від соціальних умов: морально-психологічний клімат у школі, умови життя, так і від внутрішньої мобілізаційності, постійної психічного напруження, свідомості почуття відповідальності, розвитку особистісних якостей, зокрема емпатії. Ця проблема висвітлена у психолого-педагогічній літературі недостатньо, Хоча їхня гуманноцентрична орієнтація має стати орієнтиром у професійній діяльності.

Мета статті. У нашій статті ми розглянемо деякі аспекти формування емпатійних якостей як складових професійно-педагогічної культури майбутнього педагога.

У педагогічному словнику “емпатія” (з грецьк. – співпереживання) визначається як якість особистості, її здатність проникати за допомогою почуттів у переживання інших людей, співчувати їм, поділяти їхні переживання; “здатність побачити себе на місці іншої людини” (Р. Хенві), готовність надати посильну допомогу [6, с. 395].

В історії педагогічної думки сам термін “емпатія” не вживався, але згадувалися ті якості, що її характеризують – чуйність, емоційна чутливість, здатність до співпереживання. Так, за твердженням Я. Коменського, здатність до співпереживання й співчуття пов’язана з вірою в любов, милосердя, вихованням емоційно-моральної риси, “готовністю прислужитися іншим і прагненням до цього” [7, с. 339].

Незважаючи на те, що саме поняття “емпатія” у працях В. Сухомлинського не згадується, воно є присутнім в описі емоційно-моральної культури людини. Як зазначав знайомий науковець, “учителеві варто починати з елементарного, але разом з тим і найважливішого – формування здатності відчувати душевний стан іншої людини, уміти ставити себе на місце іншого в самих різних ситуаціях” [11, с. 183]. Одним із основних положень про розвиток співпереживання, співчуття, діючої безкорисної допомоги в практиці В. Сухомлинського стало положення про необхідність виховання вище перерахованих якостей у колективі й через колектив при організуючій ролі педагога. Педагог, використовуючи спеціальну систему прийомів і засобів, пробуджує у вихованців почуття тривоги, стурбованості за кожного в колективі, викликає колективний прояв доброти, чуйності, чуйності.

В. Сухомлинським було розроблено деякі прийоми виховання емоційної чуйності, серед них можна виділити: прийом організації спілкування вчитель-учень як спілкування рівноправних особистостей, прийом емоційного потрясіння, що викликає в дитини психологічну готовність до співпереживання, співчуття, надання безкорисної допомоги. Для того, щоб забезпечити найбільшу ефективність цього прийому, педагог-дослідник теоретично й практично обґрунтував прийом спостереження переживання людей у реальних життєвих ситуаціях. Мета і результат цього прийому – уміння вихованців за виразом очей розуміти іншу людину, співпереживати й співчувати їй. Емоційна чуйність, за В. Сухомлинським, може бути сформована в поєднанні названих прийомів із прийомами організації альтруїстичної діяльності вихованців. Добра справа, ставши звичкою, стає потребою, тим самим досягається стійкість спонукань до прояву емоційної чуйності. Педагогом-новатором поряд з концептуальними положеннями організації процесу розвитку співпереживання й співчуття теоретично та практично обґрунтовано прийоми, засоби розвитку доброти, чуйності, співпереживання і співчуття: слово, музика, краса в житті та мистецтві [11].

Науковець В. Якунін дотримується думки про те, що “до числа чинників, що викликають взаєморозуміння і співробітництво між людьми в спілкуванні та діяльності, варто віднести способи, прийоми, за допомогою яких досягається розуміння однією людиною іншої. Основними серед них є механізми ідентифікації, емпатії та рефлексії” [12, с. 569].

Дослідник С. Борисенко вважає, що “емпатія містить у собі афективний, когнітивний і поведінковий компоненти. Афективним компонентом є процес співпереживання, в основі якого лежить механізм емоційної ідентифікації, тобто переживання людиною тих же емоційних станів і почуттів, що й іншою людиною. Когнітивною формою емпатії є співчуття або особистісна рефлексія, що являє собою здатність розуміння внутрішнього стану, почуттів іншої людини, переживання однією людиною із приводу інших почуттів й емоцій іншої. Поведінкова сторона емпатії проявляється в реальному сприянні іншим людям, у стійких формах поведінки та вчинках, обумовлених рівнем морального розвитку особистості. Представленість у структурі емпатії трьох основних компонентів утворює повну її

форму. Відсутність одного або двох з них, слабкий їх розвиток призводить до виникнення усічених, неповних форм емпатії [2].

Праці науковців дали нам змогу визначити низку психічних механізмів, що забезпечують емпатійні відносини між людьми: “фізіогномічна редукція (роздуми про людину, внутрішні психічні риси за її зовнішнім виглядом, за манерою поведінки)” [1, с. 5]; ідентифікація (сприяння іншому, що передбачає полегшення дій партнера, “фундаментальний механізм когнітивних процесів взаємодії афективної та поведінкової складової”) [3, с. 83]; рефлексія (уміння співвідносити зовнішні та внутрішні характеристики об’єкта емпатії) [3]; “децентрація (переживання почуттів іншого, яке виявляється в умінні поставити себе на місце іншого, побачити те, що з ним відбувається, його реакцію)” [5, с. 18].

Отже, проаналізувавши підходи до змістовної характеристики провідних понять “емпатія” і “культура”, ми можемо зробити висновок про те, що професійно-педагогічна культура сприяє збалансованості міжособистісних відносин, даючи змогу партнерам по спілкуванню краще розуміти один одного, будувати взаємини на якісно новому рівні, сприяє адекватно розуміти й оптимально змінювати стратегію міжособистісних відносин у колективі. Людина з високим рівнем професійно-педагогічної культури вмє співпереживати, співчувати, допомагати. Здатність людини проявляти емпатію – невід’ємна “характеристика її культури, умова ефективного спілкування” [4, с. 161].

На нашу думку, для розвитку емпатійних якостей як складових професійно-педагогічної культури студента необхідно:

1. Формувати емпатійні якості: уміння враховувати і приймати іншу позицію, співпереживати, співчувати, знання прийнятих у суспільстві норм і правил поведінки та взаємин, дії щодо інших людей, розвиток власних якостей. Усі вище перераховані якості необхідні для того, щоб студент навчився будувати стратегію емпатійної поведінки.

2. Проектувати поетапне освоєння суб’єктом способів узгодженого взаєморозвитку та взаємної діяльності, способів спілкування в діалозі, прояву своїх думок, що підвищує сприйнятливність до нових відомостей, альтернативним точкам зору, сприяє виникненню шанобливого ставлення до різних емоціогенних середовищ: людей (я – інші), суспільства (я – оточення), себе (я – сам).

3. Знати логіку розгортання емпатійного процесу: співпереживання, співчуття, сприяння, що визначає послідовність етапів: інформаційний етап – одержання знань про зовнішню експресію емоцій, розвиток здатності до свідомої переробки інформації, що надходить про іншу людину з різних сенсорних каналів; етап ідентифікації – вироблення вмінь диференціювати й ідентифікувати експресії емоцій як сигнали певних емоційних станів; етап рефлексії – на основі осмислення власних станів і дій, уміння вибирати вербальний чи реальний акт поведінки.

4. Вивчати сутність стратегії емпатійної поведінки, яка може проявлятися за такими ознаками й проявами: особливістю міжособистісних відносин партнерів по спілкуванню; емоційною природою професійно-педагогічної культури, що виявляється в тому, що ситуація іншої людини не стільки “продумується”, скільки “відчувається”, при цьому індивід, розділяючи досвід партнера по спілкуванню випробовує подібні емоції, джерело емпатії; допомагає сприймати поведінку людини в цілому (правильно оцінюючи її переживання та причини); розпізнавати емоційні стани інших та подумки переносити себе в почуття й дії інших людей; використовувати способи вербального та реального сприяння.

Нами були використані вправи, спрямовані на вироблення різних способів вербального спілкування. Наведемо кілька прикладів вправ, що сприяли оптимізації міжособистісних контактів у колективі та емоційному благополуччю особистості.

Вправа № 1 “Невидима лінія”. Процедура: Накресли в кімнаті невидиму риску, на початку якої будуть перебувати люди “легені в спілкуванні”, найбільш емпатійні, а наприкінці – найменш. Із групи обирається ведучий, що розставляє людей на цій невидимій лінії й пояснює, чому він так робить. Під час процедури ніхто не може заперечувати, зате, коли ведучий закінчить, запитує: “Зручно ви себе відчуваєте на цьому місці?”. У ролі ведучого може виступати кожен студент. Вправа виявляє, як конкретний ведучий сприймає взаємини в колективі, і хто на його погляд найбільше “легкий” у спілкуванні (ці люди перебувають ближче до нього, тобто на початку лінії).

Вправа № 2 “Завдання в трійках”. Вправа спрямована на розвиток навичок вербалізації станів, почуттів й емоцій, дає можливість одержувати додаткові відомості про суб’єктивні особливості їхніх переживань, сприяє згуртуванню та поліпшенню групової атмосфери. Процедура: Завдання проводиться в трійках. Склад трійок визначають самі учасники за критерієм найкращого знання партнерів. “У досвіді кожного з нас є ситуації, які супроводжувалися глибокими емоційними переживаннями. Згадаєте одну з таких ситуацій і розкажіть про неї у групі. Намагайтесь описати свій стан у цей момент як можна детальніше, щоб слухачі змогли “вжитися” у нього”.

Наведемо конкретний приклад. Студент К. описав таку ситуацію: “Один раз я побачив пораненого птаха – голуба, у нього було перебите крило. Мені стало шкода маленьке створіння, що не в змозі допомогти собі самому, він самотньо лежав на узбіччі дороги, тільки погляд начебто просив про допомогу. Я приніс його додому і доглядав за ним кілька тижнів, поки він не одужав”.

Це дало можливість зробити висновок, що сприйняття й аналіз історичного тексту дало можливість студентам співвіднести свій життєвий досвід з образами історичних героїв; сприяв відтворенню образів на основі авторського опису; одержати емоційне враження від прочитаного і виразити його з певним ступенем емоційної яскравості та гнучкості. Все це дало змогу співпереживати, співчувати й емоційно бути спільником по відношенню до іншого.

На практичних заняттях ми використали прийоми (прийом зображення емоційного стану, прийом “Передай маску” і ін.), що дало можливість студентові навчитися розпізнавати емоційний стан іншої людини. Так, прийом “Передай маску” допомагав з мімічних проявів і розвитку експресії розпізнати емоції і почуття суб’єкта емпатії. Процедура: студентом пропонується сісти в одне велике коло. Ведучий надає своєму обличчю особливий вираз, показує його сусідові, який повинен “передати цю маску” своєму сусідові ліворуч. Потім порівнюється “маска” ведучого і “маска” останнього в ряді.

На третьому етапі – рефлексивному, використовувалися рефлексивні прийоми:

- тренінги: соціально-психологічні тренінги (рефлексивно-перцептивний, педагогічної проникливості, розвитку комунікативних здібностей) і сенситивні тренінги (тренінг міжособистісної чутливості, педагогічної проникливості, розвитку комунікативних здібностей), спрямовані на підвищення само-розуміння й розуміння інших, почуттєве розуміння групових процесів, розвиток емпатійних поведінкових навичок;

- проблемно-ціннісні ситуації, аналіз власних емоцій, ситуацій вибору, прийоми: прийом підстановки мотиву, прийом позитивного підкріплення, прийом “Наодинці із самим собою” та ін.

Рефлексивні прийоми були спрямовані на:

- розвиток уміння аналізувати власні переживання, бачити з боку свій емоційний образ і співвідносити з конкретною ситуацією;
- формування адекватної оцінної діяльності, спрямованої на аналіз власної поведінки та почуттів, а також емоцій і вчинків оточуючих людей;
- формування досвіду гуманістичних міжособистісних відносин з метою згуртування студентського колективу.

Формуванню емпатійної культури студентів сприяли соціально-психологічний й емоційно-психологічний тренінги, ефективність яких визначалася тим, що його учасникам надавалася можливість безпосередньо в самому процесі спілкування оцінити свою індивідуальність, навички емпатійного спілкування, скоригувати їх.

Соціально-психологічний тренінг дав змогу:

- набути психолого-педагогічні знання в сфері емпатійного спілкування;
- набути ефективних навичок емпатійного спілкування;
- сформувати установки, необхідні для успішного спілкування на товариській основі;
- “включати” рефлексію внутрішніх станів, думок і почуттів самого суб’єкта емпатії;
- скоригувати систему міжособистісних відносин у колективі.

Також студентам було запропоновані проблемно-ціннісні ситуації, у яких шлях до прояву гуманістичних міжособистісних відносин лежав через прояв співчуття щодо товаришів, що допустили порушення моральної норми.

У сукупність засобів на цьому етапі були включені: проблемні ситуації, що пов’язані з проблемами міжособистісних стосунків, аналіз власних емоцій, ситуації вибору, прийоми: прийом підстановки мотиву, прийом позитивного підкріплення, прийом “Наодинці із самим собою”.

Прийоми стимулювання рефлексії студента були зорієнтовані на створення проблемних ситуацій прояву емпатійного спілкування та взаємодії з іншими людьми. Проблемні ситуації сприяли оволодінню вміннями відчувати настрій людей, співпереживати їхнім потребам, уміти слухати й розуміти інших, входити в їх внутрішній світ.

В експериментальній роботі було використано чимало навчальних способів і прийомів, які допомогли студентам зробити предметом аналізу власні емоції, що сприяло розвитку вмінню бачити з боку свій емоційний образ і співвідносити його з конкретною ситуацією і конкретними людьми (інтерпретована методика Л. Стрелкової). Це й розглядання власної міміки перед дзеркалом, що підкреслює зв’язок між мімічними проявами та емоційним самопочуттям; гра “Артист німого кіно” і мімічний диктант; мімічний диктант, записаний на відеоплівку; розповідь історій, узятих з літературних джерел від першої особи, де замість головного персонажа – “я”. При цьому необхідно було затриматися на передачі своїх внутрішніх переживань. Кожен, продовжуючи сюжет, говорив тільки від себе, тільки про свої почуття. Тут відкривалася можливість порівняти свої власні переживання з переживаннями інших.

Формуванню емпатійної культури, як показали результати дослідження, сприяв прийом, названий “підстановка мотиву”. Суть цього прийому полягала в

усвідомленні підміни реального мотиву вчинку іншим, реалізація якого не вдалася за певними причинами. Студенти вчилися усвідомлено застосовувати прийом підстановки мотиву, метою якого було підвищення самооцінки студента та розвиток у нього емпатійних відносин до людей взагалі.

Прийом, що сприяє формуванню емпатійної культури студентів – позитивне підкріплення, включав різного роду впливи, що викликають у студентів задоволення від зробленого. Кінцева мета позитивного підкріплення – формування ставлення до соціальних і культурних цінностей та закріплення психологічних новоутворень.

Прийом “Наодинці із самим собою” – сутність його в тому, щоб не обговорювати ситуацію і не давати оцінку тому, що зроблено, а надати студентові можливість самому розібратися в ситуації. Є кілька варіантів цього прийому: письмовий (“Спробуй викласти на папері все, що ти думаєш із цього приводу...”); відстрочений (“Зараз мені ніколи, а завтра ми спробуємо розібратися в ситуації...”); обмежений часом (“Пропоную вам 15 хвилин на роздум...”). Цей прийом стимулює студентів аналізувати, вдумуватися в ситуацію, причому робити це індивідуально, висловлюючи потім свою точку зору.

Використання практичних завдань сприяло збагаченню системи емпатійних знань та “емоційного фонду” особистості; розвитку вмінь аналізувати наслідки своєї поведінки та реакцію інших на свої вчинки, що відіграють значущу роль у спілкуванні, відносинах і спільній діяльності; формуванню в студентів індивідуально-особистісної рефлексії, яка проявлялася в тому, що людина час від часу ставить перед собою питання: “Ким я була? Що я зробила? Ким я стала?”.

1. Абалакіна М. А. Анатомія взаємопонимання/М.А.Абалакіна, В.С.Агеев – М. : Знання, 1990. – 61с.
2. Борисенко С. Б. Методи діагностики и формування емпатии у учителі: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ворошиловград, 1988. – 21с.
3. Воспитательная работа: содержание, организация, методика /под общей редакцией Н. И. Резника. – М., 2002. – 85с.
4. Гаврилова Т.П. Эмпатия и ее особенности у детей младшего и среднего школьного возраста: автореф. дис. ... канд. псих. наук. – М., 1977. – 18 с.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Феномен конгруэнтной эмпатии /Ю.Б. Гиппенрейтер, Т.Ю.Корякина //Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С.61-73.
6. Коджаспирова Г.М. Словарь по педагогике /Г.М.Коджаспирова, А.Ю.Коджаспиров. – Москва: ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д: Издательский центр “МарТ”, 2005– 448с.
7. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. Т. 1 /Я.А.Коменский. – М. : 1982.
8. Обозов Н.Н. Межличностные отношения /Н.Н.Обозов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 150с.
9. Полонский В.М. Словарь по образованию и педагогике /В.М. Полонский. – М. : Высш. школы, 2004. – 512с.
10. Приходько В.Н. Приходько М.І. Особистісно зорієнтована модель морально-духовної підготовки соціальних педагогів // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): Збірник наукових праць. – Київ : Пед. думка. – 2000. Кн. II. – С. 303-306.
11. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения. В 3-х т. Т.2 /В.А.Сухомлинский. – М. : Педагогика, 1980. – 384с.
12. Якунин В.А. Педагогическая психология: учеб. пособие /Европ.ин-т экспертов /В.А.Якунин. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А.: Полиус, 1998. —639с.

Future pedagogue's professional-pedagogical culture as a fundamental quality of his/her personality reflects a particular type of relationship between a person and social-pedagogical environment. Both the content of a student's professional-pedagogical culture and the evaluation of its development level manifest professional and personal qualities, in

particular, empathy. The person who possesses a high level of professional-pedagogical culture is able to empathize, sympathize and assist. Our article is dedicated to the revelation of essence and meaning of empathic qualities as components of future pedagogue's professional-pedagogical culture.

Key words: *empathic qualities, professional-pedagogical culture, empathy.*

УДК 37.048.4:37.011.32:378
ББК 74.580.052

Петро Коваль

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК МЕТА І РЕЗУЛЬТАТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті теоретично обґрунтовано особистісно-професійну готовність студентів вищих навчальних закладів до професійної діяльності. Визначено складові особистісно-професійної готовності та подана характеристика компонентів готовності. Визначено якості забезпечуючі успішність виконання професійної діяльності майбутніми фахівцями.

Ключові слова: *Особистісно-професійна готовність, професійна спрямованість, особистісний потенціал, духовність, засоби мистецтва.*

Постановка проблеми. Професійна підготовка студентів вищих навчальних закладів є складним психолого-педагогічним процесом у формуванні їхньої готовності до професійної діяльності, оскільки поєднує в собі професійну та особистісну готовність.

З'ясування сутності готовності дозволяє виявити сутність, зміст та особливості її складових: професійної та особистісної готовності. Вони формуються у процесі професійного навчання, що передбачає цілеспрямований процес формування в студентів професійних теоретичних знань, та практичних умінь і навичок, необхідних в майбутньому для професійної діяльності, за допомогою спеціальних форм і методів навчально-виховної роботи.

Особистісно-професійна готовність в сьогоденних умовах є закономірним результатом професійної підготовки, самовизначення, освіти й самоосвіти, розвитку й саморозвитку. Це складний психологічний, активно-дієвий стан особистості, особлива її якість, система інтегрованих властивостей. Готовність регулює діяльність, забезпечує її ефективність. Готовність до професійної діяльності являє собою особливий особистісний стан, який передбачає наявність у фахівця мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення професійних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

Особистісна готовність до професійної діяльності визначається як складна система соціально-психологічних, духовно-моральних, індивідуально-психічних якостей. Тому професійна готовність органічно поєднується з особистісною, оскільки передбачає здатність до розв'язання широкого кола питань, якими необхідно володіти майбутньому фахівцеві. Адже професійна діяльність – основна форма життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства. Водночас вона є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності, тощо [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття “готовність” пов'язують із вченням Д. Айзенка, Г. Олпорта згідно з яким вони наголошують на формуванні фізичної